

КОТЛУБАЄВА К. С.,
викладач кафедри криміналістики
та судової експертології факультету № 1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 343.98

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ

Стаття присвячена з'ясуванню поняття криміналістичної характеристики злочинів завідомо неправдивих показань та визначенню її основних структурних елементів. Здійснений аналіз позицій науковців щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів та висловлена власна позиція автора з цього питання. Визначений якісно-кількісний склад елементів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань.

Ключові слова: методика розслідування злочинів, криміналістична характеристика злочинів, якісно-кількісний склад криміналістичної характеристики злочинів, структурні елементи криміналістичної характеристики злочинів, завідомо неправдиві показання.

Статья посвящена выяснению понятия криминалистической характеристики преступлений заведомо неправдивых показаний и определению ее основных структурных элементов. Проведен анализ позиции ученых относительно понятия криминалистической характеристики преступлений и высказана собственная позиция автора по этому вопросу. Определен качественно-количественный состав элементов криминалистической характеристики заведомо неправдивых показаний.

Ключевые слова: методика расследования преступлений, криминалистическая характеристика преступлений, качественно-количественный состав криминалистической характеристики преступлений, структурные элементы криминалистической характеристики преступлений, заведомо неправдивые показания.

The article focuses on clarifying the concept of the criminological characterization of giving the false testimony, and designation its basic structural elements. Analyzed the different scientific approaches to the determination of the criminological characteristics of crimes and the author expresses his position on this issue.

Key words: methods of investigation of crime, criminological characteristics of crimes, structural elements of criminological characteristics of crimes, false testimony.

Вступ. Авторитет держави залежить від упевненості громадян у забезпеченні своїх прав і свобод. Розбудова правової держави неможлива без дотримання принципу верховенства права, який говорить про те, що ніхто не може бути покараним за щось, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засуджений за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом. Саме тому набувають актуальності й потребують більшої уваги (як з боку правоохоронців, так і з боку науковців) питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини, які перешкоджають установленню істини в кримінальному судочинстві. На жаль, слідчо-судова практика свідчить про те, що непоодинокими є випадки притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності або уникнення винної особи від відповідальності. Такі ситуації нерідко є наслідками того, що свідки чи потерпілі під час розслідування кримінальних правопорушень дають завідомо неправдиві показання.

Аналіз статистичних відомостей МВС України, Генеральної прокуратури України вказує на те, що за останні роки кількість досліджуваних злочинів має тенденцію до збільшення. Так, за січень – грудень 2009 р. було зареєстровано 316 злочинів, передбачених ст. 384 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1]. З них тільки за 292 кримінальними провадженнями винних осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності. За січень – грудень 2015 р. кількість злочинів, передбачених ст. 384 КК України, збільшилася вже до 662 кримінальних проваджень [2]. Однак тільки 99 кримінальних проваджень направлено до суду з обвинувальним актом, а за 110 кримінальними про-

вадженнями було вручено повідомлення про підозру. На жаль, за 557 кримінальними провадженнями рішення не прийнято. Ця ситуація дає підстави вважати, що в слідчих виникають певні труднощі під час розслідування таких злочинів.

У криміналістичній літературі відсутні дослідження стосовно проблем розслідування аналізованих злочинів. Так, не були предметом розгляду питання формування криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань, стратегія їх розслідування розроблена недостатньо. Викладене свідчить про актуальність питань формування методики розслідування завідомо неправдивих показань, інформаційною основою якої є їх криміналістична характеристика.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення поняття криміналістичної характеристики злочину та структурних елементів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань.

Аналіз криміналістичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що криміналістична характеристика як окреме вчення виникла у відповідь на потреби практики, зверненої до сучасних криміналістичних засобів і методів розкриття та розслідування злочинів.

Питання криміналістичної характеристики злочинів були предметом дослідження в роботах О.Я. Баєва, Ю.П. Белих, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.Ф. Волобуєва, В.Я. Колдіна, О.Н. Колесніченка, В.Ю. Шепітька, А.В. Шмоніна, М.П. Яблокова та ін. Криміналістичною характеристикою окремих видів злочинів займалися В.О. Малярова, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко та ін.

Зауважимо, що одним із перших поняття криміналістичної характеристики злочинів сформулював Л.А. Сергєєв у роботі «Руководство для следователя». Автор зазначив, що особливості злочинів окремих видів, які мають криміналістичне значення, тобто значення для слідчої практики й для розроблення наукових рекомендацій, вивчаються криміналістикою й відображаються у відповідних частинах методики розслідування. Поєднуючись, вони складають криміналістичні характеристики окремих злочинів [3, с. 4–5].

Наразі в юридичній літературі не існує єдиного визначення криміналістичної характеристики злочинів.

Так, Л.Л. Каневський вважає, що типова криміналістична характеристика злочинів – це наукова абстракція, яка відображає систему взаємопов'язаних і кореляційно залежних елементів тієї чи іншої категорії (групи) злочинів і сприяє визначенню основних напрямів у розслідуванні суспільно небезпечного діяння [4, с. 111].

Інші науковці формулюють визначення криміналістичної характеристики шляхом простого перерахування ознак і властивостей, що підлягають опису й утворюють у кінцевому підсумку систему (сукупність). Типовим для цього підходу є визначення, запропоноване В.О. Коноваловою та О.М. Колесніченком, які визначають криміналістичну характеристику як систему відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочину цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними й слугує для побудови й перевірки слідчих версій задля вирішення конкретних завдань розслідування [5, с. 16].

Окремі науковці визначають поняття криміналістичної характеристики не через перерахування ознак і властивостей, а через підкреслення їх інформаційної значимості. Наприклад, І.Ф. Герасимов визначив криміналістичну характеристику як сукупність відомостей про загальні, типові ознаки, обставини та інші характерні риси певного виду (групи) злочинних діянь, що мають важливе організаційне й тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів [6, с. 96].

Існує й інший підхід до визначення криміналістичної характеристики, де акцент ставиться не на опис ознак, а на опис механізму злочину. Наприклад, В.О. Образцов розумів криміналістичну характеристику злочину як сукупність відомостей про механізм учинення злочину, засоби відображення, які віддзеркалюють й об'єкти, що взаємодіють при цьому; про особливості й джерела фактичної інформації, що має значення для розкриття певних категорій злочинів шляхом застосування зумовлених ними криміналістичних засобів, прийомів і методів, а також про розроблення наукових рекомендацій щодо оптимального вирішення поставленого завдання [7, с. 107].

Аналіз наведених точок зору дозволяє нам стверджувати, що найбільш правильним є інформаційний підхід до конструювання визначення криміналістичної характеристики. Згідно з цим підходом криміналістична характеристика злочинів визначається як сукупність інформації, вписаної певним чином у систему, яка становить собою абстраговану узагальнену інформаційну модель конкретної події. Відзначимо, що опису підлягають не всі, а тільки типові ознаки, тобто загальні для цього виду (групи) злочинів. Окрім того, опис ознак здійснюється на якісному рівні, характеризуючи співвідношення їх кількісних сторін. Таким чином, інформаційні моделі описаних ознак мають імовірно-статистичні показники, що відображають взаємозв'язок між елементами криміналістичної характеристики.

З урахуванням названих елементів інформаційного підходу М.В. Салтевський визначає криміналістичну характеристику злочинів як інформаційну модель, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [8, с. 267].

Урахування викладених позицій дозволяє нам визначити криміналістичну характеристику злочинів як своєрідну систему даних (відомостей), криміналістично значущих ознак, які описують злочини, сприяють правильному визначенню ефективних криміналістичних методів, прийомів і засобів виявлення, розслідування та запобігання злочинам.

Не менш дискусійним у теорії криміналістики є також питання про якісний і кількісний склад елементів криміналістичної характеристики злочинів, тобто криміналістично значущих ознак злочинів виду (групи, підвиду), які повинні складати ядро цієї наукової категорії.

Л.О. Сергеев свого часу виокремив такі елементи криміналістичної характеристики: особливості способів і слідів злочинів; обставини вчинення злочину; відомості, які характеризують учасників злочину; об'єкт посягання [3, с. 5].

О.Н. Колесніченко в якості основних елементів криміналістичної характеристики виділяв сукупність ознак, що визначають: а) спосіб підготовки, вчинення й приховування злочинів; б) місце, час, обстановку, знаряддя й засоби вчинення злочину; в) предмет замаху; г) особу злочинця; ґ) особу потерпілого; д) сліди злочину (у широкому розумінні) [9, с. 34–41].

Білоруські вчені-криміналісти І.С. Андреев, Г.Л. Грамович та М.І. Порубов в одному з навчальних посібників виділили такі елементи криміналістичної характеристики: відомості про матеріальні сліди злочину, про спосіб учинення та приховання злочину, про місце, час і механізм його вчинення, про обстановку вчинення злочину, предмет злочинного посягання, про цілі й мотиви злочину, про властивості особи учасників кримінального процесу й обставини, що сприяють учиненню злочину [10, с. 180].

На думку Р.С. Белкіна, до криміналістичної характеристики повинні входити: характеристика вихідної інформації, система відомостей про спосіб підготовки, вчинення й приховування злочину та типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви й цілі злочину, особу ймовірної жертви злочину, деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановка) [11, с. 192].

Більш широке коло елементів криміналістичної характеристики виділив І.М. Лузгін, а саме: а) типові способи вчинення й приховання злочинів, знаряддя злочину, що використовуються, етапність дій; б) типові умови кримінальної ситуації (місце, час, погодні й інші умови); в) типові фактори, що детермінують вибір способів і умов підготовки, учинення й приховання злочинів, мотиви й цілі діяння; г) стійкі особливості об'єкта (предмета) замаху, що впливають на підготовку, учинення та приховання злочину; ґ) типові сліди та документи як матеріальні джерела інформації, особливості їх утворення, знищення, укриття, взаємні зв'язки слідів; д) найбільш імовірні свідки; е) особливості осіб злочинця, потерпілого, свідка; фактори, що впливають на формування їхніх свідчень і поведінки під час слідства; є) характер і розмір збитків [12, с. 27–28].

Зазначимо, що в криміналістичній літературі неодноразово здійснювалися спроби узагальнити думки із цього питання. Зокрема, М.В. Салтевський, розглянувши всі елементи структури криміналістичної характеристики, дійшов висновку про те, що більшість авторів виділяють у ній чотири основні елементи: предмет злочинного посягання, спосіб учинення злочину, слідову картину, особу злочинця [13, с. 130]. Ми підтримуємо тих дослідників, які вказують на те, що залежно від виду злочину буде визначатися й елементний склад відповідного виду криміналістичної характеристики злочинів [14, с. 43].

Ураховуючи викладене, серед елементів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань вважаємо за доцільне виділити особу злочинця, спосіб злочину, обстановку, сліди, мотиви скоєння злочину.

Включаючи до складу криміналістичної характеристики особу злочинця, хочеться відзначити, що вона є центральним елементом, оскільки від характеристики особи, її зв'язків з учасниками кримінального судочинства буде залежати спосіб завідомо неправдивих показань, обстановка, сліди тощо.

Іншим обов'язковим елементом криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань є спосіб учинення, який пов'язаний з особою злочинця, обстановкою та визначає слідову картину.

Ще одним елементом вказаної характеристики є обстановка вчинення злочинів. Зауважимо, що для розслідування аналізованих злочинів важливого значення набувають не тільки час, місце, обстановка, а й ситуаційні обставини, тобто та ситуація, яка склалася на досудовому слідстві чи на судовому розгляді, особисте сприйняття ситуації особою, вибір способу та мотиву злочину.

Окрім того, названі вище елементи криміналістичної характеристики злочину, передбаченого ст. 384 КК України, неодмінно знайдуть своє відображення в слідовій картині, адже саме залежно від особи злочинця, від вибраного нею способу вчинення злочину й обстановки, в якій учинявся злочин, різнитимуться й сліди злочину. Наприклад, при попередній змові з іншими учасниками кримінального провадження слідами злочину можуть бути телефонні розмови, особисті листи, нотатки з показаннями.

Зважаючи на те, що завідомо неправдиві показання можуть даватися з різних мотивів (корисливих, помсти, страху та ін.), які впливають на спосіб та інші елементи криміналістичної характеристи-

ки, вважаємо за необхідне серед елементів криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань виділити й мотиви вчинення злочину.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика – це своєрідна система відомостей, криміналістично значущих ознак, які описують злочини, сприяють правильному визначенню ефективних криміналістичних методів, прийомів і засобів виявлення, розслідування й запобігання злочинам. Елементами криміналістичної характеристики завідомо неправдивих показань є особа злочинця, спосіб скоєння злочину, обстановка злочину, сліди та мотиви скоєння злочину.

Список використаних джерел:

1. Міністерство внутрішніх справ України. Про МВС. Стан та структура злочинності в Україні, 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/>.
2. Генеральна прокуратура України. Інформація. Статистична інформація за 2015 р. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Сергеев Л.А. Сущность и значение криминалистической характеристики преступлений. Руководство для следователей / Л.А. Сергеев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 752 с.
4. Каневский Л.Л. Разработка типовых криминалистических характеристик преступлений и их использование в процессе расследования / Л.Л. Каневский // Российский юридический журнал. – 2000. – № 2. – С. 101–111.
5. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики / В.Е. Коновалова, А.Н. Колесниченко // Криминалистическая характеристика преступлений. – М., 1984. – С. 15–19.
6. Герасимов И.Ф. Методика расследования преступлений. Общие положения / И.Ф. Герасимов // Материалы науч.-практ. конф., Одесса, ноябрь, 1976 г. – М., 1976. – С. 94–96.
7. Образцов В.А. К вопросу о методике раскрытия преступлений / В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27. – С. 102–109.
8. Салтевський М.В. Криміналістика, частина 2 : [підручник]. – Харків : Консум, 2001. – 528 с.
9. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений. Глава II / А.Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К., 1988. – 405 с.
10. Андреев И.С. Криминалистика : [учебное пособие] / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Порубов. – Минск, 1997. – 324 с.
11. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Том III. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М., 1979. – 407 с.
12. Лузгин И.П. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И.П. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупр. преступности. – 1984. – С. 25–30.
13. Салтевський М.В. Криміналістика : [навчально-довідковий посібник] / М.В. Салтевський – К., 1996. – 322 с.
14. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.О. Книженко. – Х., 2005. – 207 с.

